

**BİREYİN EĞİTİMİNİ KONU EDİNEREN BİR ESER OLARAK
LÂRENDELİ HAMDÎ'NİN LEYLÂ İLE MECNÛN MESNEVİSİ**

Dr. Rifat Kütük*

ÖZET

Bilindiği gibi Leylâ ile Mecnûn hikâyesi eski edebiyatımızın Yûsuf u Züleyhâ'dan sonra en fazla işlediği mesnevî konusudur. Hikâyenin mecazî aşktan ilâhî aşka yönelişi anlatmaya son derece müsait yapısı, konunun pek çok Fars ve Türk şairi tarafından yeniden kaleme alınmasına sebep olmuştur. İslâm medeniyetinin aşk anlayışını ortaya koyan hikâyelerden biri olan Leylâ ile Mecnûn'u kaleme alan Türk şairlerinden biri de Lârendeli Hamdî'dir.

Bu makalede Türk edebiyatında Leylâ ile Mecnûn mesnevîsi yazan Türk şairlerinin listesi verilmiş, Lârendeli Hamdî'nin eseri kısaca tanıtılıp özetlenmiş ve bireyin gelişimini konu edinen "bildungsroman / dönem roman" türüyle benzerliği araştırılmıştır.

Başta Arap, Fars ve Türk edebiyatları olmak üzere, bütün İslâm edebiyatlarında başka başka şahıslar tarafından müstakil eserler şeklinde işlenen Leylâ ile Mecnûn hikâyesi, kendisini konu edinmeyen eserlerin de sıkça andığı, mazmun olarak kullandığı son derece meşhur bir kıssadır. Müstakil eserler tarzında pek çok kez kaleme alınması, hemen hemen bütün İslâm coğrafyasında yaşayan insanlar tarafından bilinmesi gibi hususiyetleri bu hikâyeyi, dünyanın en fazla tanınan hikâyeleri arasına rahatlıkla dahil edecek nispettedir.

Kaynağını Arap kültür ve yaşayışında bulduğumuz bu hikâye, ilk defa Fars edebiyatında Nizâmî tarafından plânlı ve müstakil hikâye şekline getirilmiştir. Nizâmî'den sonra konuyu nazm eden Fars ve Türk şairleri, asıl kahramanlara, asıl mekânlara ve hâdisenin esas seyrine sadık kalmak şartıyla şahıs ve mekân kadrosunu genişletmişler; yeni motifler ilâvesiyle hikâyeye masal havası katmışlar; kimi zaman teferruatları öne çıkararak, kimi zaman da teferruatlardan kaçınarak hikâyeyi klâsik mesnevî konuları arasına sokmuşlardır.

Türk edebiyatında "Leylâ ile Mecnûn" kıssasını müstakil hikâye olarak kaleme alan şairler şunlardır¹:

* Atatürk Üniversitesi K.Karabekir Eğitim Fak. Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü.

Şâhidî² (y.tar. 883H./1478M.), Alî Şîr Nevâî³ (y.tar. 889H./1484M.?), Behiştî⁴ (y.tar. 889H./1484M.den sonra), Ahmet Paşa (öl. 901H./ 1495M. Eser eksik ve nüshası mevcut değil), Hamdullah Hamdî⁵ (y.tar. 905H./ 1499M.), Karamanlı Figânî (XV.yy. Eser eksik ve nüshası mevcut değil), Ahmed Rıdvân⁶ (y.tar. 906H./1500M.den önce), Hayâtî (XV.yy. Nüshası mevcut değil.), Necâtî (İsâ, öl. 914H./1508M. Nüshası mevcut değil.), Çâkerî Sinân (XV.yy. Nüshası mevcut değil.), Abdü'l-vahhâb Hayâlî (öl. 929H./1522M. Nüshası mevcut değil.), Kadîmî⁷ (y.tar. 918H./1512M.), Celîlî⁸ (y.tar. 919H./1513M.), Sevdâ'î⁹ (y.tar. 920H./1514M.), Hakîrî¹⁰ (y.tar. 931H./1524M.), Fuzûlî¹¹ (y.tar. 942H./1535M.), Lârendeli Hamdî¹² (y.tar. 949H./1542M.), Celâl-zâde Sâlih¹³ (y.tar. 962H./

¹ Türk edebiyatında Leylâ ile Mecnûn yazan şairlerin ayrıntılı listesi için bk. Rıfat Kütük, *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi)* (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002.

² Yazma nüshaları: Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2875; Paris, Bibliothek National An. Fon. 333 (Fotokopisi Atatürk Üni. Ktp. Seyfettin Özege Bölümü, Ağâh Sırrı Levend Kitapları 635 F8'de); Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fak. Ktp. 23317. Eser için ayrıca bk. Ağâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, Ankara, 1959, s. 108-132.

³ bk. Alî Şîr Nevâyî, *Leylî vü Mecnûn* (hzl.: Ülkü Çelik), Ankara, 1996.

⁴ bk. Zeynel Abidin Aygün, *Behiştî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi (İnceleme-Metin)* (Basılmamış Doktora Tezi), 2 C., Adana, 1999.

⁵ bk. Zülfü Güler, *Leylâ ile Mecnûn* (Basılmamış Doktora Tezi), 2 C., Elazığ, 1982.

⁶ Yazma nüshası: Atatürk Üni. Ktp. Seyfettin Özege Bölümü, Ağâh Sırrı Levend Kitapları 414. Eser için ayrıca bk. Levend, age., s. 177-195.

⁷ Kadîmî'nin, Şâhidî'nin Leylâ ile Mecnûn'undan intihal olan eserinin Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Kütüphanesindeki yegâne yazmasından Ağâh Sırrı Levend'in istinsah ettirdiği nüsha, Atatürk Üni. Ktp. Seyfettin Özege Bölümü, Ağâh Sırrı Levend Kitapları 216'da. Eser için ayrıca bk. Levend, age., s. 196-198.

⁸ Yazma nüshası: Paris, Bibliothek Nationale An. Fon. 364(64^b-128^b) (Fotokopisi Atatürk Üni. Ktp. Seyfettin Özege Bölümü, Ağâh Sırrı Levend Kitapları 640 F8. Eser için ayrıca bk. Levend, age., s. 199-208; Gönül Ayan, "Celîlî'nin Leylâ ve Mecnûn'unda Genceli Nizâmî Tesiri", Azerbaycan Şairi Genceli Nizâmî Sempozyumu, 1991, Ankara; Gönül Ayan, "Fuzûlî ile Celîlî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevilerinin Karşılaştırılması", Fuzûlî Sempozyumu, 26 Aralık 1994, Konya.

⁹ bk. Cemal Bayak, *Sevdâ'î: Kısası-i Leylî Birle Mecnûn* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1987; M. Ünal Şahin, *Leylî ve Mecnûn Sevdâ'î Transkripsiyon ve Dil İncelemesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 1988.

¹⁰ bk. Zikri Turan, *Mecnûn u Leylâ Hakîrî Transkripsiyon ve Dil İncelemesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 1988.

¹¹ bk. Fuzûlî, *Leylâ ile Mecnûn* (hzl.: Necmettin Halil Onan), İstanbul, 1956.; *Leylâ vü Mecnûn* (hzl.: Hüseyin Ayan), İstanbul, 1991.; *Leylâ ile Mecnûn* (hzl.: Muhammet Nur Doğan), İstanbul, 1996.

¹² bk. Rıfat Kütük, *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi* (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002.

¹³ bk. Rıfat Kütük, *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Leylâ vü Mecnûn (Tenkitli Metin-İnceleme)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1995.

1554M.), Fethu'llâh Ârif (ö. 969H./1561M. Nüshası mevcut değil.), Halîfe¹⁴ (ö. 986H./1578M.), Atâyî¹⁵ (XVI.yy.), Halîfî (XVI.yy. Nüshası mevcut değil.), Sinan Çelebi (XVI.yy. Nüshası mevcut değil.), Mahvî (XVI.yy. Nüshası mevcut değil.), Niğdeli Muhyî Çelebi (XVI.yy. Nüshası mevcut değil.), Zamîrî (XVI.yy. Nüshası mevcut değil.), Fikrî (ö. 1030H./1620M. Eser eksik ve nüshası mevcut değil), Kâfzâde Fâ'izî¹⁶ (ö. 1031H./1621M.), Rif'atî Abdü'l-hay Çelebi (ö. 1080H./1669M. Nüshası mevcut değil.), Örfî¹⁷ (ö. 1186H./1772M.den sonra), Andelib¹⁸ (1246H./1830M.de hayatta), Nâkâm¹⁹ (y.tar. 1314H./1896M.).

Lârendeli Hamdî'nin 949H./1542M. de yazdığı 5433 beyit uzunluğundaki Leylâ ile Mecnûn mesnevîsi günümüze tek nüsha (Süleymaniye Ktp. Fatih 3740) olarak ulaşabilmiştir. Bu tek nüsha, sadece Leylâ ile Mecnûn mesnevîsinin metnini ihtiva etmesi bakımından önem taşımaz; aynı zamanda, edebiyat tarihi kaynaklarında anılmayan şairinin varlığına tanıklık eden tek vesika olma hüviyetini de taşır. Ne yazık ki Lârendeli Hamdî'nin, eserinde kendine ait bilgileri vermekte cömert davrandığını söyleyemeyiz. Mesnevîden hareketle onun hakkında edindiğimiz bilgiler, Lârende'ye/Karaman'a nispetle anıldığı, "Hamdî" mahlasını kullandığı, eserin telif tarihi olan 949H./1542M.de hayatta bulunduğu, Nizâmî'nin Hamsesi'ne nazire yazmayı düşündüğü, Leylâ ile Mecnûn'un bu düşüncenin ilk tezahürü olduğuyla sınırlıdır. Hamdî, II. Selim'e sunduğu bu eserini vücuda getirirken Nizâmî'yi takip etmiş, Hâtifi'den faydalanmış ve kendisinden de hikâyeye bazı motifler katmıştır. Şairin ilâve ettiği bölümler esere masal havası vermiştir.

Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevîsinin özeti şöyledir²⁰:

Arap kabilelerinden Amirfler'in şahı, bir oğlu olmadığı için üzüntü içindedir. Bu Şah, günün birinde yolu üzerindeki harabede bir "Abdal" a rastlar. Abdal, Şah'ı görür görmez derdini anlar. Ona taze bir ayva vererek yemesini, bunun sayesinde

¹⁴ bk. Levend, age., s. 299-313.

¹⁵ bk. age., s. 314-324.

¹⁶ Yazma nüshaları: Süleymaniye Ktp. Ali Nihad Tarlan 75 ve 144; Nuriösmâniye Ktp. 4959; İst. Üni. Merkez Ktp. Ty. 1237, 1699 ve 4097. Eser için ayrıca bk. Levend, age., s. 325-329.

¹⁷ Yazma nüshaları: Atatürk Üni. Ktp. Seyfettin Özege Bölümü. Agâh Sırrı Levend Kitapları 442 (96^b-100^b); Edirne Selimiye Ktp. TY. 2195 (89^b-96^b). Eser için ayrıca bk. Levend, age., s. 330-333; Müberra Gürgendereli, *Örfî Mahmud Ağa ve Mahabbetnâme Mesnevîsi*, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 2002 Bahar, S. 6, s. 85-106.

¹⁸ Eser, 1940'da N.Hocayef, 1956'da da Aşka'da A.Uluberdiyev ve Ahundov tarafından Kirilik harflerle bastırılmıştır. Eser için ayrıca bk. Levend, age., s. 334-347.

¹⁹ Yazma nüshası: Bakü Devlet Üni. Kütüphanesinde bulunan tek nüshanın fotokopisi Atatürk Üni. Ktp. Seyfettin Özege Bölümü, Agâh Sırrı Levend Kitapları 652 F20'de. Eser için ayrıca bk. Levend, age., s. 348-365.

²⁰ 5433 beyitle, Şâhidî'nin 6446 beyitlik mesnevîsinden sonra elimizde bulunan Leylâ ile Mecnûn mesnevîlerinin en uzun olan Lârendeli Hamdî'nin eserinin özeti, hem aynı konuyu işleyen eserlerle arasındaki bir takım farklılıklar hem de kahramanın gelişimini takipte sağlayacağı kolaylıklar göz önüne alınarak ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

yakında bir erkek evlâda sahip olacağını, fakat bu çocuğun aşk yüzünden kendini kaybedeceğini, aşk sarhoşu olarak şöhret bulacağını söyler. Ayrıca Abdal, çocuğun çevresini idrak edeceği yaşa gelince kendisinden bahsetmesini de Şâh'tan ister. Bu taze ayvayı yiyen Şâh'ın, aylar sonra bir oğlu dünyaya gelir. Çocuğun adını *Kays* koyarlar.

Bir yaşına gelen *Kays* sürekli ağlar, sadece güzel bir kızın kucağında susar. Bu duruma şahit olan akıl sahibi kimseler, ona âştan bir felâket ereceğini anlarlar.

Üç yaşına gelen *Kays*, sünnet ettirilir. Dört yaşına basınca ilim tahsil etmesi için okula verilen *Kays*, iki, üç yıl gibi kısa bir zamanda bütün ilimleri tahsil etmekle kalmaz, kendisi bunları öğretecek seviyeye ulaşır.

On yaşına gelen *Kays*, günden güne güzelleşen bir oğul olarak babasına gurur verir. Bir akşam kendine hizmet eden oğlunu hayran hayran seyreden Şâh, harabede karşılaştığı Abdal ve söylediklerini hatırlar. Şâh, *Kays*'a Abdal ile olan bütün macerasını anlatır. Babasının anlattıklarıyla dinleyen *Kays*, o anda tuhaflaşır, vücudunu hararet basar. Zihni babasının anlattıklarıyla meşgul bir şekilde uykuya dalar. Rüyasında kendini havuzlu bir gül bahçesinde bulur. Bahçedeki kasırdan çıkan ahu suretine girmiş iki peri ona, kasrın tavanına işlenmiş, *Leylâ* isimli bir güzelin resmini gösterirler. *Kays*, resmi götür görmez ona hayran olur. Rüyasında gördüğü güzele tutkunluğu giderek artar.

Arap diyarında tanınmış bir şahın kızı olan *Leylâ*, rüyasında güzel bir delikanlının kendisine bir deste gül verdiğini götür ve hemen ona âşık olur. Uyanınca adını ve kabilesini bilmediği bu delikanlının hasretiyle ağlar.

Kays, rüyasında görüp âşık olduğu *Leylâ* isimli güzeli aramak için yollara düşer. Nihayet sora sora *Leylâ*'nın kabilesinin konakladığı yere gelir. Çadırın kapısına çıkan *Leylâ*'yı görür görmez rüyasındaki güzelin o olduğunu anlar. *Leylâ* da *Mecnûn*'u görünce hemen tanır. İki âşık bakışmayla yetinmek zorunda kalırlar ve *Kays* üzgün bir şekilde eve döner.

Leylâ'ya aşkı gittikçe artan *Kays*'ın durumu artık dilden dile dolaşmaktadır. Söylentiler kulağına gelince babası onu çağırır ve *Leylâ*'dan vazgeçmesi için nasihat eder. Ona *Leylâ*'nın kendisini aynı muhabbetle sevmeyişini, üstelik asalet bakımından da kendilerine denk olmadığını söyler. Ayrıca kabilelerinden istediği bir güzelle evlenmesini tavsiye eder. *Kays*, aşkın iradî bir his olmadığı, bu yüzden nasihatın kendisine kâr etmeyeceği cevabını verir. Babası oğlunun iyiden iyiye aşkın esiri olduğunu anlar ve nasihat etmekten vazgeçer.

Leylâ'nın kabilesinden yaşlı ve çirkin bir cadı, iki genç arasındaki münasebetten kızın babasını haberdar eder. Baba öfkelenir; kızını döver ve onu saray içindeki bir kaleye hapseder.

(*Lârendeli Hamdî* buradan sonra *Leylâ* ile *Kays*'ın birbirlerini okulda görerek âşık olmaları hâdisesini "bir başka rivayet" olarak anlatır.)

Kays, Leylâ'nın hasretiyle sürekli ağlayıp inlemekte, yalın ayak bir şekilde sokaklarda gezmektedir. Nihayet kabilesi ona "Mecnûn" lakabını takar.

Giderek ailesinden ve kabilesinden kopan Mecnûn, Necd dağında bir mağarayı kendine mesken tutar. Vahşî hayvanlardan başka kimsenin bulunmadığı bu yerde Mecnûn, hayvanları dost edinerek yaşamaya başlar.

Bir tanıdıktan oğlunun durumunu öğrenen baba, onu saçları uzamış, beli bükülmüş bir hâlde bulur. Ona nasihat eder, kendisine çeki düzen verdiği takdirde Leylâ'yı alacağını vadeder. Ümitlenen Mecnûn, babasıyla birlikte eve döner.

Leylâ, bir kış günü, Mecnûn'u görebilmek ümidiyle, avlanmayı bahane ederek arkadaşlarıyla sahraya çıkar. Leylâ ve arkadaşlarını Mecnûn'un kabilesi ağırılar. İçkinin tesiriyle Leylâ'nın arkadaşları kendilerinden geçip uyurlar. Sadece Leylâ uyumaz ve Mecnûn'u düşünp ağlar.

Mecnûn, sevgilisinin durumundan "hâl diliyle" haberdar olur ve yollara düşer. Leylâ'nın çadırına ulaşınca feryada başlar. Mecnûn'un sesini tanıyan Leylâ dışarı çıkar, iki sevgili gün ortasından gece yarısına kadar sohbet ederler. Mecnûn, Leylâ'ya vedâ ederek oradan ayrılır.

Kabilesi Mecnûn'un durumuna üzülmemektedir. Babasına "Mecnûn'a yardım etmenin en güzel yolunun Leylâ'yı istemek olduğunu" söylerler. Baba da bu teklifi yerinde bulur ve Leylâ'yı Mecnûn'a ister. Fakat bütün bunlar uğursuz bir vakitte cereyan etmektedir. Leylâ'nın babası tekliften hoşlanmaz. Mecnûn'un deli olduğunu söyleyerek kızını vermeye yanaşmaz. Mecnûn'un babası oğlunun deli olmadığını, sadece aşk sarhoşluğu içinde bulunduğunu söyler. Oğlunun deli olmadığını ispat için çağırılmasını ve imtihan edilmesini ister. Mecnûn çağırılır ve meclise gelip oturur. O anda oradan geçmekte olan Leylâ'nın köpeğini görür. Mecnûn, köpeğin yanına giderek onu kucaklar, ayaklarına yüzüne sürer. Bununla da kalmaz köpekle konuşur. Sonra yanmakta olan mumu, tekmeler ve söndürür. Mecliste bulunanlar Mecnûn'un bu tavırlarına gülerler. Babası utanç içinde eve dönmek zorunda kalır. Mecnûn da yeniden Necd Dağı'na gider ve vahşî hayvanlarla yaşamaya başlar.

O zamanda aşk yolunda mahir bir Pîr vardır. Oğluna şifa arayan Mecnûn'un babası, bu Pîr'den oğlunun ağlamaması ve yakasını yırtmaması için yardım talep eder. Pîr, babaya, Mecnûn'un gözüne sevgilisinin ayağını bastığı topraktan sürmesini ve elbisesine sevgilisinin köpeklerinden birinin boynundan alacağı bir ipi dikmesini söyler. Baba bütün bunları yapar. Hakikaten Mecnûn artık ağlamaz; ama tenini parçalamaya başlar. Elini yakasından çeker; fakat bu sefer de eteğini yırtar.

Bu tedbiri fayda etmeyen baba, kabilenin de onayıyla oğlunu Kâbe'ye götürür. Beraber Kâbe'yi tavaf ederler. Mecnûn burada, Allah'a aşkını artırması, kendisini aşk derdinden ayırmaması için dua eder. Oğlunun duasını işiten baba, artık ondan iyiden iyiye ümidini keser. Dönüşte kabilesine olanı biteni anlatır ve Mecnûn'un bu dertten kurtulamayacağını söyler.

Arap eşrafından asil, zengin ve cömert bir bey olan İbn-i Selâm, güzelliğinin ününü işittiği Leylâ'ya tutulmuştur. Bu tutku artınca hediyelerle birlikte bir elçi göndererek Leylâ'ya talip olur. Leylâ'nın babası bu teklifi kabul eder; fakat kızının yaşının küçük olduğunu söyleyerek İbn-i Selâm'dan bir süre sabretmesini ister.

O civarın şöhretli şahlarından olan Nevfel, av için maiyetiyle Necd Dağı'na gittiği bir gün, mağaradaki Mecnûn'u görür. Macerasını öğrendiği Mecnûn'u muradına kavuşturmak için ant içer. Nevfel'e inanan Mecnûn, onunla birlikte saraya gelir; yeni elbiseler giyer, yemek yer.

Nevfel, Mecnûn'un sohbetinden hoşlanmakta, okuduğu gazelleri büyük bir hayranlıkla dinlemektedir. Üç ay sonra Mecnûn, Nevfel'e sözünü hatırlatır. Gayrete gelen Nevfel ordusunu hazırlayarak yola çıkar. Bir mektup ile babasından Leylâ'yı ister. Leylâ'nın babası Nevfel'in cür'etine sinirler ve iki ordu kanlı bir savaşa başlarlar. Nevfel'in ordusu Mecnûn için savaşırken, o, Leylâ'nın kabilesinin galip gelmesi için dua eder. Ne zaman Leylâ'nın kabilesinden biri ölse üzüлüp ağlar. Nevfel tam kazanacakken Leylâ'nın kabilesine yardıma gelen yeni kuvvetler savaşın kaderini değiştirir. Nevfel barış istemek zorunda kalır. Herkes yurduna döner; Mecnûn da Necd Dağı'nın yolunu tutar.

Leylâ'nın babası, Mecnûn'u öldürmeye karar verir. Mecnûn'un başını getirecek kişi ödüllendirilecektir. Bunu işiten Leylâ, bir haberciyle Mecnûn'u uyarır, bir süre gizlenmesini ister. Mecnûn, haberciye ölümden korkmadığını, ancak Leylâ'nın emri olduğu için Azrail'in bile bulamayacağı bir şekilde saklanacağını söyler.

Artık sabrı kalmayan Mecnûn, Nevfel'in yanına gelir; verdiği sözü tutmadığını söyleyerek ona çıkışır. Bunun üzerine Nevfel büyük bir orduyla yola çıkar. Kanlı bir mücadeleden sonra Leylâ'nın kabilesi yenilir. Nevfel, kızı verdikleri takdirde onları bağışlayacağını söyler. Leylâ'nın babası, Nevfel'e, kızını Mecnûn gibi bir deliye vermemesi için yalvarır. Nevfel, Leylâ'nın babasına hak verir. Zaten o da Mecnûn'un işlerine akıl erdirememiş, verdiği sözden cayamadığı için böyle bir işe girişmiştir. Bu konuşmadan sonra Nevfel muzaffer bir şekilde yurdunun; Mecnûn mükedder bir şekilde Necd Dağı'nın yolunu tutar.

(Hamdî, Leylâ'yı kendisine alabilmek için Mecnûn'u öldürmek isteyen Nevfel'in, zehirli kadehi yanlışlıkla içip ölmesini bir başka rivayet olarak anlatır.)

Mecnûn, tuzağa yakalanmış iki ahu yavrusunu atını; bir diğer ahuyu da silâh takımını vererek avcılarının elinden kurtarır.

Dilenci kılığına giren Mecnûn'u sesinden tanıyan Leylâ, sadaka vermek bahanesiyle dışarı çıkar. İki âşık bir süre konuşurlar. Sonra Mecnûn yeniden Necd Dağı'nın yolunu tutar. Bunu haber alan Leylâ'nın akrabaları Mecnûn'un peşinden koşarlarsa da onu bulamazlar.

Kılık değiştirmenin işe yaradığını gören Mecnûn, bir kez de kör dilenci kılığına girer. Böylece Mecnûn, türlü kılıklara bürünerek Leylâ'yla görüşmeyi başarır. Lâkin bu hâle vakıf olan muhalifler, iki âşığın görüşmesine engel olurlar.

Bir kış günü buz üstünde çıplak ayakla dolaşan Mecnûn, bir servi ağacını kesmekte olan bir bağban görür. Kolundaki mücevheri (la'l) vererek serviyi kesilmekten kurtarır.

Olanı biteni uzaktan izleyen İbn-i Selâm, Nevfel'in Leylâ'yı Mecnûn'a vermesişinden dolayı sevinçlidir. Leylâ'yı yeniden ister. Babası Leylâ'yı İbn-i Selâm'a verir. Leylâ, gerdek gecesi odaya giren İbn-i Selâm'ı tokatlar; ona uzak durmasını, eğer ısrar ederse kendini öldüreceğini söyler. İbn-i Selâm, Leylâ'yı görmekte yetinmek zorunda kalır.

Bütün bunlardan habersiz, Necd Dağı'nda yalnız ve çileli günler geçiren Mecnûn, kötü bir rüya görür. Rüyanın tesiriyle endişe içinde olan Mecnûn, deveye binmiş bir kadının geldiğini görür. Bu kadın Mecnûn'un obasından, yaşlı, yalancı, hasis, sivri dilli biridir. Leylâ'nın İbn-i Selâm'la evlendiğini haber vererek Mecnûn'a boşu boşuna üzülmemesini, kendi kızını ona verebileceğini söyler. Bunları işiten Mecnûn, üzüntüsünden başına taşlar vurur. Mecnûn'un hâlini gören kadın söylediklerinden pişman olur. Ona Leylâ'nın evleneli bir yıl olmasına rağmen kocasına hiç meyletmediğini, evliliğin ata ana zoruyla gerçekleştiğini söyler. Mecnûn, gıyabında Leylâ'ya sitem dolu sözler söyler.

İyice yaşlanan ve oğul acısıyla takatten düşen Mecnûn'un babası, ölümünün yaklaştığını hissedince Necd Dağı'na gider. Mecnûn'u, etrafını vahşi hayvanlar kaplamış bir şekilde çukurda yatar bulur. Babası kendini tanıtmaya kadar Mecnûn onu tanımaz. Baba, ölümünün yaklaştığını, son demlerinde oğlunun yanında olmasını istediğini söylerse de Mecnûn, akılla kendisine çare bulunamayacağını, aşk şarabının sarhoşu olduğunu belirtir. Baba ile oğul arasında bu konuşmalar cereyan ederken Mecnûn'un kolundan kan akmaya başlar. Babası ne olduğunu anlayamaz ve telâşlanır. Mecnûn, babasına telâşlanmaya gerek olmadığını, fassadın Leylâ'dan kan almasından dolayı kendisinden de kan geldiğini, aşkın ikisini bir ettiğini söyler. Ümidi kesilen baba oğluyla vedalaşarak eve döner. Birkaç gün hasta yattıktan sonra da ölür.

Mecnûn, Leylâ'nın diyarına gitmek için yola düştüğü bir gün, yolu üzerinde, kendisinin ve Leylâ'nın resimlerinin yan yana çizildiği bir yere varır. Leylâ'nın resmini tirnaklarıyla kazır, kendi resmine ise dokunmaz. Olanı biteni seyredenler bunun sebebini sorarlar. Mecnûn, kendisine ten, sevgilisine ise can olmanın yakışacağını söyleyerek yoluna devam eder. Çevresindeki vahşi hayvanlar da onunla birlikte dirler. Mecnûn nereye gitse onlar da giderler, onu kötülüklerden korumaya çalışırlar.

(Lârendeli Hamdî, hayvanların Mecnûn'a gösterdikleri yakınlığı ve sadakati hâle münasip bir hikâye anlatarak izah etmeye çalışır.)

Mecnûn'un kendisine her ay başında giyecek ve yiyecek gönderen Selim-i Âmirî isimli bir dayısı vardır. Selim-i Âmirî yanında Mecnûn'un annesini de olduğunu hâlde Mecnûn'un yanına gelir. Anne, oğlunun perişan vaziyetine üzülür. Artık ölümünün yaklaştığını, Mecnûn'un bu yaşayıştan vazgeçmesi gerektiğini söyler. Mecnûn, bu şekilde davranmasının ihtiyarında olmadığı karşılığını verir; annesinden özür diler ve oradan uzaklaşır. Eve dönen anne, çok geçmeden hastalanır ve ölür.

Leylâ, günlerini Mecnûn'u görebilmek arzusuyla geçirmekte; fakat İbn-i Selâm'ın korkusundan dışarı adım atamamaktadır. Bir gece dışarı çıkma fırsatı bulan Leylâ, rastladığı Pir aracılığıyla Mecnun'u davet eder. Pir, nihayet Mecnûn'u bulur, Leylâ'nın mesajını iletir, gönderdiği elbiseleri giydirir. Önceden kararlaştırılan yere gelirler. Leylâ bir ağaç arkasında bekler ve yüzünü göstermez. Mecnûn, Leylâ'yı görmeden ona beyitler okur. Bu sırada ortaya çıkan Rakip (belirtilememekle beraber, Leylâ'nın kocası İbn-i Selâm'dır), Mecnûn'u öldürmek için kılıçla saldırırsa da eli havada kaskatı kesilir. Öteki eline de aynı şey olunca, Mecnûn'dan affını diler. Mecnûn dua eder ve Rakip'in elleri düzelir. Bir ah çeker, sevgilisiyle vedalaşıp oradan uzaklaşır.

Bağdat şehrinde Selâm isimli, âşık tabiatlı bir genç yaşamaktadır. Mecnûn'un hikâyesinden ve şiirlerinden haberdar olan bu genç, onu ziyaret etmek için Necd Dağı'na gelir. Mecnûn'a kendini tanıtır ve yanında kalmak için Mecnûn'dan izin ister. Mecnûn, henüz çok genç olduğunu, yanında açlık ve sefalet bulacağını, zaruretlerin onu çabuk yıldıracağını söyler; yol yakinken dönmesini tavsiye eder. Selâm'ın bütün sıkıntılara katlanabileceğini vadedmesi üzerine Mecnûn yanında kalmasına izin verir. Fakat Selâm, yemekten, içmekten, uyumaktan vazgeçmez; Mecnûn'un bütün bunlardan uzak olmasını da anlamaz ve ona akıl vermeye kalkar. Mecnûn da onu azarlar. Selâm, beraberinde getirdiği nevaleler tükenene kadar Mecnûn'un yanında kalır ve söylediği şiirleri hafızasına kaydeder. Mecnûn'un şiirlerini Bağdat halkına tanıtan Selâm'dır.

(Lârendeli Hamdî, Selâm vak'asından sonra Mecnûn'un kişiliği hakkında konuşur: Mecnûn, namazdan, oruçtan uzak olmayan, edepli ve akıllı bir kimsedir. Kendisinde velilik alâmetleri görünmekte, sayısız kerâmetler ortaya koymaktadır. Söylediği misli olmayan gazeller, deli biri tarafından söylenemeyeceğinin delillerini taşırlar. Mecnûn, kendisinde aşkın nihayet bulunduğu biridir. Bununla birlikte Hak'tan da gafil değildir. Aşkî tefekkür ederken kendini o denli kaybeder ki, bedenine yüz ok saplasalar duymaz. Sözlerini anlayamadıkları için eksik ve alçak kimseler ona "mecnûn" derler. Hâlbuki Mecnûn, dünyanın nimet olarak görünen bütün mihnetlerinden el çekmeyi ihtiyar etmiş biridir.)

Mecnûn bu şekilde Necd Dağı'nda otuz yıl geçirir.

O zamanda Zeyd adlı, temiz yaratılışlı, aşk acısına aşına, fakir bir genç vardır. Bu genç, amcasının kızı Zeyneb'e vurgundur. Zeyneb de onu sevmektedir. Fakat amcası, kızını Zeyd'e değil zengin bir adama verir. Bu acıyla Zeyd yemekten,

uykudan kesilir. Leylâ, komşusu olan Zeyd'in durumunu bilmekte ve zaman zaman onu çağırarak dertleşmektedir. Zeyd, Leylâ ile Mecnûn arasındaki haberleşmeyi de sağlamaktadır. Mecnûn'un benzersiz gazeller okuduğu bir gün Zeyd, içinde bulunduğu divanelikten dolayı onu ayıplar. Bu denli güzel şiirler söyleyen birinin, bu şekilde yaşamaması gerektiğini söyler. Mecnûn, haddini aşan Zeyd'i azarlar. Zeyd hatasını anlar ve susar. Mecnûn, sevgiliyle arasındaki haberleşmeyi temin eden Zeyd'le münasebetini kesmeye cesaret edemez.

Leylâ'dan yüz bulamayan İbn-i Selâm hastalanır ve çok geçmeden de ölür. Leylâ, kocasının ölümünü bahane ederek rahat rahat ağlar. Arap âdetince yüzünü kimseye göstermeyerek evinde iki yıl matem tutar.

Zeyd, İbn-i Selâm'ın ölümünü Mecnûn'a haber verir. Mecnûn sevinmekle beraber, Leylâ'nın önünde can verdiği için İbn-i Selâm'ı kıskanır. Zeyd, Mecnûn'un yanında yedi gün kalır. Sevgililerini yâd ederek ağlarlar ve dertleşirler.

Mecnûn'un hasretine dayanamayan Leylâ, Zeyd aracılığıyla Mecnûn'u çağırır. Mecnûn, Zeyd'le birlikte yola çıkar. Vahşi hayvanlar da arkalarından gelmektedir. Bu heybetli yürüyüş, Leylâ'nın kapısına kadar sürer. Vahşi hayvanlar sevgililerin etrafını çevirerek yanlarına kimseyi yaklaştırmazlar. Olanı biteni görenler hayrete düşerler. İki sevgili bir süre felekten şikâyet ederler ve aralarında yalnızca Allah'ın bildiği şeyler konuşurlar. Mecnûn, bu dünyada Leylâ'dan ayrılmanın vaktinin geldiğini hisseder. Leylâ'nın yanından ayrılır ve sahranın yolunu tutar.

Bir sonbahar gecesinde Leylâ, rüyasında Mecnûn'un öldüğünü görür ve bu rüyanın tesiriyle hastalanır. Çağrılan tabip, Leylâ'da iyileşme ümidi görmez. Hastalığı gittikçe artan Leylâ, annesinden helâllik ister; öldüğü zaman Mecnûn'un sokağının toprağından gözüne sürme çekilmesini, aşk şehidi olduğu için, vücudunun gözyaşıyla yıkanıp kanlı kefene sarılmasını vasiyet eder. Vasiyetini bitirir bitirmez de ölür. Leylâ, kalabalık ve hazin bir merasimle toprağı verilir.

Leylâ'nın annesi, Mecnûn'a Leylâ'nın ölüm haberini verir. Mecnûn, Leylâ'nın öldüğüne inanmak istemez. Kendini kaybeder, düşüp bayılır. Akli başına gelince Allah'tan ölüm diler. Peşinde vahşi hayvanlar olduğu hâlde Leylâ'nın kabri başına gider. Leylâ'nın kabrini kucaklar ve öylece can verir. Vahşi hayvanlar Leylâ'nın kabri üzerinde can veren Mecnûn'un etrafını çevirirler ve oraya kimseyi yaklaştırmazlar. Rivâyete göre Mecnûn'un cesedi bu şekilde bir yıl bir ay kalır. Halk, çevresini vahşi hayvanların sardığı bu cesedi görmeye gelir ve ona hayran olur. Fakat hiç kimse hayvanların korkusundan cesede yaklaşmaya cesaret edemez. Sonunda Mecnûn'un cesedi çürür, sadece kemikleri kalır. Buna rağmen hiçbir hayvan kemiklere dokunmaz. Çevresindeki hayvanların bir kısmı Mecnûn'un peşi sıra ölür, bir kısmı da yeniden Necd Dağı'nın yolunu tutar.

Bu hikâye her yerde anlatılmaya başlanır. Bu şekilde Mecnûn'un öldüğünü haber alan akrabaları gelirler ve Mecnûn'un kemiklerini bulurlar. Aralarındaki akıllı sahibi kimseler, iki âşğın hayatta birbirlerine kavuşma ümidiyle yaşadıklarını; fakat

muratlarına nail olamadıklarını söyleyerek Mecnû'n'u, Leylâ'nın yanına gömmeyi kararlaştırırlar. Mecnû'n'un mezarından, Leylâ'nın mezarına bir pencere açarlar. Bu iki kabrin etrafına ikinci bir cennete benzeyen son derece güzel bir imaret yaparlar. İmareti herkes gelip görür ve hayran olur. Adını "Ziyâret-gâh-ı Ervâh-ı Muhibbîn" koydukları bu imaret, hacet sahiplerinin uğrak yeri olur.

Zeyd, iki âşığın ölümlerinden sonraki hâllerini merak etmektedir. Bu fikir ile yattığı bir gece rüyasında, bir meleğin kendisini elinden tutup cennette bir gül bahçesine götürdüğünü görür. Bu bahçede gül ağacının gölgesine kurulmuş, yüksek bir taht üzerinde iki melek, ellerinde kadehler olduğu hâlde oturmakta, dünyada yaşadıklarından bahsetmekte, sevişip uykuya dalmaktadırlar. Zeyd, bunlara hizmet eden Pîr'e, bu meleklerin kim olduğunu, böyle yüce bir makama nasıl kavuştuklarını sorar. Pîr de bunların isimlerinin Leylâ ile Mecnûn olduğunu, dünyada yaşadıkları sıkıntı ve eziyetlerden dolayı bu mertebeye kavuştuklarını söyler.

Zeyd gördüğü rüyayı herkese anlatır. Halk, Zeyd'in rüyasıyla iki âşığın ölümlerinden sonraki hâllerinden haberdâr olur.

Çalışmamızın bu bölümünde, ayrıntılı özetini verdiğimiz Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevîsinin, Dursun Ali TÖKEL'in Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevîsindeki "bireyin eğitimi" anlayışını, Alman edebiyatında 18.yy.da ortaya çıkan **bildungsroman** anlayışıyla izaha çalıştığı "Bir Bildungsroman Olarak Leylâ vü Mecnûn Mesnevîsi"²¹ isimli makalesi ile Gürsel AYTAÇ'ın tür hakkında verdiği bilgilerden hareketle ve Alman edebiyatında bu türün tanınmış eserlerine atıfta bulunarak bir **bildungsroman** olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini inceleyeceğiz.

TÖKEL, çalışmasının esas amacının Fuzûlî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevîsinin bir **bildungsroman** olduğunu ispat etmek olmadığını şöyle izah etmektedir:

*"Çalışmanın amacı, Leylâ ile Mecnûn mesnevîsinin bir bildungsroman olduğunu ispat etmek değil, fakat bildungsroman anlayışıyla bu mesnevîde nelerin bulunabileceğini, biraz da Almanya'ya has bir biçim olarak değerlendirilen bu roman anlayışının eskilerde izinin olup olmadığını araştırmaktır."*²²

Bildungsroman, Alman edebiyatının dünya romanına kazandırmış olduğu bir roman çeşididir. Almanca olan "**bildungsroman**" terimi, GÖĞÜŞ vd. tarafından Türkçeye "dönem roman (Fr. Roman cyde; ing. Cyde roman)" şeklinde çevrilmiş ve

²¹ Dursun Ali Tökel, *Bir Bildungsroman Olarak Leylâ vü Mecnûn Mesnevîsi*, Dergâh Dergisi, Ekim 1998, S. 104, s. 17.

²² agm., s. 17.

"Bir kişinin, bir ailenin ya da bir topluluğun belli bir zaman süreci içinde geçirdiği evreleri baştan sona aktaran roman dizisi." biçiminde tanımlanmıştır.²³

Türkiye’de **bildungsroman**ın tarihi gelişimi ve örnekleri hakkında çalışmalar yapan araştırmacı Gürsel AYTAÇ, terimin Türkçeye “oluşum romanı” diye çevrilebileceğini, ancak “oluşum” kelimesinin “bildung” kelimesini tam olarak karşılamadığını, bu bakımdan terimin Türkçede de aynen kullanılabileceğini ifade eder. “Bild”le ilgili bir kelime olarak “bildung”un, biçim almak, bir biçime ulaşmak, işlenmişliğine ulaşmak anlamlarını taşıdığını söyler. Ayrıca akraba kelimelerden “gebildet”in aydın, kültürlü, işlenmiş anlamlarında kullanıldığını ilâve eder. **Bildungsromanı** ise, "Bir insanın akıl ve duygu gibi manevî yeteneklerinin işlenişini, onun yaşadığı çağ ve toplumun istediği biçime girmesini, bu oluşuma katkısı olan maddî ve manevî etmenleri, geçirilen aşamaları, sonunda da ulaştığı kişiliği konu edinen roman türü." olarak tanımlar.²⁴ AYTAÇ’ın bir diğer tanımı ise, "Bir çocuğun adam oluncaya kadar geçirdiği gelişimin, aldığı etkilerin, yaşantıların, dönemlerin eğitim ideali doğrultusunda işlendiği romanlar."²⁵ şeklindedir. AYTAÇ, manevî biçimlenme ve kültürle yakın ilgisi bulunan **bildungsroman**ın, yakın roman türleri olan “Entwicklungsroman”(gelişim romanı) ve “Erziehungsroman”(eğitim romanı)dan ilkinde gelişimin, ikincisinde eğitimin ön plânda olmasıyla ayrıldığını vurgular.²⁶ Bununla birlikte AYTAÇ, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi* isimli eserinde **bildungsromanı**²⁷ gelişim romanının bir çeşitlemesi olarak niteledikten sonra şu tanımı yapar: "*Bildungsroman*, kahramanın kültürle belirlenmiş bir çevrede öğrenme ve deneyimlerle düşünsel, ruhsal yetilerini yüksek karakterli ve uyumlu bir bütün oluşturacak şekilde geliştirerek belli bir kültür idealini gerçekleştirmesini ister."²⁸ O hâlde **bildungsroman/dönem romanı**ın ayırıcı özelliği bireyin gelişimini belirli bir kültür çevresinde ve bu kültür çevresinin beklentileri doğrultusunda gerçekleştirmesini konu edinmesidir, diyebiliriz.

Bu türün Orta Çağ Alman edebiyatındaki ilk örneği olarak *Parzifal Destanı* kabul edilir. Bu destan, Parzifal isimli saf bir çocuğun, hayatın türlü maceralarıyla olgunlaşmasını ve Hristiyanlıkta kutsal bir kap olan “Gral”ı aramasını anlatır. Geçirdiği hayat imtihanları Parzifal’ı, devrinin eğitim ve fazilet değerlerine uygun bir insan hâline getirir. Sonunda Parzifal, “Gral”ı bulur ve “Gralskönig”, Gral kralı

²³ Beşir Göğüş vd., *Yazın Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 39.

²⁴ Aytaç, *Edebiyat Yazıları I*, Ankara, 1999, s. 276.

²⁵ Aytaç, *Edebiyat Yazıları III*, Ankara, 1995, s. 29.

²⁶ Aytaç, *Edebiyat Yazıları I*, s. 276.

²⁷ Terim, çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, Türkçesinin yerleşmesi endişesiyle, "**bildungsroman/dönem roman** " şeklinde yazılacaktır.

²⁸ Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara, 1997, 156-157.

olarak dünyevî bir kademeyi dinî bir mertebeye birleştirir.²⁹ Buradaki “Gral”, eğitimde erişilmek için uğraşılan hedefi sembolize eder.³⁰

Alman edebiyatında türün gelişmesi 18.yy. Rokoko yazarı Chr. Martin WIELAND'ın “*Geschichte des Agathon* (1766) “ isimli eseriyle devam eder ve GOETHE'nin “*Wilhelm Meister* (1796)” iyle doruğa ulaşır. İkinci Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın geçirdiği büyük sarsıntı, değerlerin tümünden alt üst olmasıyla sonuçlanırken, Hermann Hesse (1877-1962), **bildungsroman/dönem romanı**nı ütopyasını kaleme alır: *Das Glasperlenspiel/Boncuk Oyunu*³¹ (1943). Bu eser, HESSE'nin sanatının zirvesi olarak kabul edilmektedir.³² **Bildungsroman/dönem roman** türünün en güzel örneklerinden olan bu romanı HESSE, 12 yıl gibi uzun bir sürede yazmıştır.

HESSE'nin bu ünlü romanının konusu Kastalya'da geçer. Kastalya, GOETHE'nin pedagojik ilini andıran bir bilginler ülkesidir. Basit bir gazete kültürü çağı olarak nitelendirilen 19. ve 20. yy.lar, savaşları, ahlâkî çöküşü ve otoritesiz yapısıyla geride kalmıştır. Kültürel çöküşten ümitsizliğe kapılan bir grup insan, ruhsal değerleri korumak, yüksek kültür mirasına hizmet etmek ve yeni bir eğitim sistemi oluşturmak üzere bir araya gelirler. Bu birlikteliğin sonucunda ruhsal disipline dayalı bir yaşantının egemen olduğu bir tür dünyevî tarikat doğar. Bu tarikat, dış başarılardan ve gösterişli sanatçılıktan vazgeçerek müzik, matematik ve filoloji bilimlerine yönelir. Kastalya'da bütün kültür ve bilimlerin bir sentezi gerçekleştirilmeye çalışılır. Ülkede bir “üniversitas litterarum”, yani bütün bilimlerin tamamını temsil eden bir üniversite oluşturulmak istenir. Kastalya'lıların bu projeleri, aslında teozofinin amaçlarından seçilmiştir. Bir çeşit dinî felsefe sayılabilecek olan teozofi, bütün din, bilim ve felsefelerin sentezini oluşturmaya çalışmaktadır. Kastalya'da oluşturulan seçkin tarikat hayatının temelinde “boncuk oyunu” (Alm. Das Glasperlenspiel) vardır. Kendine özgü kuralları, grameri ve şifresi olan boncuk oyunu, son derece gelişmiş gizli bir dille oynanmaktadır. Düşüncenin ve zihnin birliğini sembolize eden bu oyun, tüm zamanlarda ortaya konan fikirlerin ve her çağdaki sanat ve kültür değerlerinin bütünlüğüne örnektir. Boncuk oyunu, insanlık tarihinin oluşturduğu kültür birikiminin bütün verileriyle oynanır. Kastalya gibi dünya gürlütülerinden uzak bir yere çekilen üstün insanlar (boncuk oyunu oynayan oyuncular), insan zihninin bütün bulgularını bir sembolik cebir kurarcasına yoğunlaştırıp bire indirgemeye çalışırlar.³³ Kültürel değerlerin ve bilgi birikiminin tümünü içeren bu oyun, aynı zamanda bir eğitim aracı olarak da hizmet verir. Bu oyunu oynayanlardan sadece biri “Magister Ludi”, yani boncuk

²⁹ Aytaç, *Thomas Mann'ın “Büyülü Dağ” ve “Lotte Weima'da” Romanlarındaki Edebi Kişiliği*, Ankara, 2000, s. 48.

³⁰ age., s. 48.

³¹ Eserin Türkçe çevirisi için bk. Hermann Hesse, *Boncuk Oyunu* (Çeviren: Kâmuran Şipal), İstanbul, 2003.

³² Altan Alperen, *Hermen Hesse Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara, 1994, s. 152.

³³ age., s. 158-159.

oyunu üstadı olabiliyordu. Bir öğrenci, üstat veya hoca olduktan sonra bir ibadet biçimini alan ve tarikatın temsil edildiği törenleri ve resmî oyunları tasarlayarak yönetebiliyordu. Tecrit edilmiş bir konumda bulunan Kastalyahıların tarikatı kendi içinde bir hiyerarşiye sahipti ve devlet tarafından da güvence altına alınmıştı. Romanın kahramanı Josef Knecht, müziğe son derece kabiliyetli bir çocuktur. 12 yaşında özel bir sınavdan geçtikten sonra Kastalya'nın seçkinler okuluna girmeye hak kazanır. Okulun en iyi öğrencilerinden olan Knecht, okulu bitirip birkaç yıl da serbest olarak araştırma yaptıktan sonra gönüllü olarak tarikata girer. Tarikatın en seçkin mensupları arasına dahil olmayı başarır. Artık tarikatın üst yönetimine geldiği için iki yıllığına Mariafels'teki vakıf ve manastıra gönderilir. Oradaki görevi, Sen Benua tarikatıyla ilişkileri sağlamlaştırmaktadır. Mariafels'te büyük bir tarihçi olan Peder Jokobus ile tanışan Knecht, onun vasıtasıyla tarihi dünyanın varlığıyla hakikatini öğrenir. Kastalya'ya döndükten sonra "Magister Ludi" seçilerek ruhsal hiyerarşinin en üst basamağına gelen Knecht, mükemmel bir hoca ve boncuk oyunu üstadı olduğunu kanıtlar.

Kastalya'nın düşünce sistemini ve düzenini savunan Knecht, yılların geçmesiyle birlikte Kastalya'nın da mutlak bir değer ifade etmediğini öğrenir. Tarihî bir varlığa sahip olmasından dolayı Kastalya'nın da faniliğe mahkûm olduğunu düşünen Knecht, kurumların korunup hayatlarını sürdürebilmeleri için yenilenmesi ve ilerlemesi gerektiğinin bilincine varır. Dönüşüm ve gelişim yeteneğini kaybeden sistemlerin ölmeye mahkûm olduğunu anlayan Knecht, Kastalya'daki tarikatın gelişimini ve oluşumunu tamamladığını düşünerek tarikattan ayrılmaya karar verir. Tarikat yönetiminin istifasını onaylamamasına rağmen Knecht, görevini iade ederek dünya hayatına döner. Daha sonra politikaya atılan Kastalya'daki sınıf arkadaşlarından Plinio'nun oğlunun hocası olur. Önemli bir idarî mevkide olan Plinio'nun oğlunu eğitmeyi Knecht, Kastalya'daki seçkin öğrencileri eğitmenin bir devamı gibi görür.³⁴ Ancak Knecht, göreve başladığının ikinci günü gölde yüzmek isteyen öğrencisine eşlik etmeye kalktığında boğularak ölür. Ama bu olay öğrencide bir başarısızlık değil, fedakârlık izlenimi uyandırdığı için "eğitim" amacına ulaşmıştır.³⁵

AYTAÇ, *Boncuk Oyunu*'nu değerlendirdiği bir yazısında Kastalya'yı, toplumun olumsuz tepkilerinden uzak steril bir eğitim kurumu olarak tanımlıyor. Bu eğitim kurumunda sanat yoluyla duygular, bilim aracılığıyla da akıl eğitilmektedir. Bu şekilde hem duygu hem de akli geliştirilmiş dengeli insanlar yetiştirilmek istenir.³⁶

Türün önemli örneklerinden biri olan ve motifleri itibarıyla Leylâ ile Mecnûn mesnevîsini hatırlatan bir diğer eser de Thomas MANN'ın *Zauberberg / Büyülü Dağ* isimli romanıdır. Hikâyenin kahramanı Hans Castorp, hiçbir özelliği olmayan genç bir mühendistir. Manevî bilimlerden habersiz olması, doğrudan doğruya teknik

³⁴ age., s. 158-159.

³⁵ Aytaç, *Edebiyat Yazıları I*, s. 279.

³⁶ Aytaç, *Edebiyat Yazıları III*, s. 114.

alandan gelmesi, onu manevî bilimlerin etkisine hazır, ön yargılardan uzak bir insan yapar.³⁷ Vak'a, bu genç mühendisin, İsviçre'nin güzel dağlık bölgelerinden birinde bulunan bir sanatoryumda kalan hasta kuzenini ziyaret etmesi ve burada hastalanarak kendi dünyasına hiç benzemeyen bir ortamda aşkın, ölümün ve hastalığın tesiriyle manevî gelişimini tamamlaması üzerine kurulmuştur. Zauberberg/Büyülü Dağ, normal hayat düzeyinin üstünde bir yerdir. Zira orada yaşayan insanlar, hayat mücadelesinin sıkıntılarından uzak, kendi manevî sorunlarına eğilme imkân ve zamanı bulabilen kişilerdir. Bu kişilerin hastalık ve ölüm gibi, insanı düşünceye davet eden hayat tezahürleriyle sıkça karşılaşmaları, onlardaki metafizik eğilimleri güçlendirmektedir. Bu tarafla Zauberberg/Büyülü Dağ, dünyanın içinde bulunduğu manevî havayı ve fikrî gerilimi temsil eden bir yerdir. Eserde, bunlar bireyin eğitimi tamamlanması için gerekli görülür. Bu eğitime mekân olarak sanatoryumun seçilmesi ayrıca dikkat çekicidir. Thomas MANN'ın hastalık kavramı üzerindeki düşünceleri, mekân olarak niçin sanatoryumun seçildiğini izah edebilecek mahiyettedir: İnsanın büyüklüğü maneviyatta (Geist) ifadesini bulur, hastalığın ruhu sağlığinkinden daha insanidir.³⁸ Yine MANN'a göre, pek çok dâhi hastadır. Çünkü, ruhun ve bilginin belli başarıları hastalık olmadan, delilik olmadan, düşünsel bir cürüm işlemeyen mümkün değildir ve büyük hastalar çarpmıha gerilmişlerdir, insanlık uğruna, onun yükselmesi, duygu ve bilginin geliştirilmesi uğruna verilen kurbanlar olmuşlardır.³⁹

Bütün bunlardan sonra **bildungsroman/dönem romanı** belli başlı özelliklerini tespit edebiliyoruz: Bu roman türünde birey, doğumundan ölümüne kadar ele alınır ve onun değişim/oluşum tarafı ağırlıklı olarak işlenir. Esas olan, bir insanın akıl ve duygu gibi manevî yeteneklerinin işlenişi, bir ideal etrafında yetiştirilmesi, oluşuma katkısı olan maddî ve manevî etmenler, geçirilen aşamalar, sonunda da ulaşılan kişiliktir. Bütün bunlar bir ideal doğrultusunda ele alınır ve sonuçta idealist bir birey ortaya çıkar. Şüphesiz bu gelişimin ana çizgisi bir sıra takip eder. Bu sırada esas olan bireyin/kahramanın istenilen kişiliğe bürününceye kadarki hayat seyridir.⁴⁰ Eklenmesi gereken bir diğer husus da kültürün bütün bu sürecin belirleyici faktörü olduğudur. Bununla kültürlerin nazarında "ideal insan tipi"nin değişken olabileceği kastedilmektedir.

O hâlde, İslâm edebiyatının aşağı yukarı 1500 yıldır terennüm ettiği Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin anlatıldığı Lârendeli Hamdî'nin eserinde, bu özelliklerin hangisi ne şekilde tezahür etmektedir?

Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisi, cismin esas cevherini, yaratılışın sırrını aşta gören, onu aşkla anlamaya çalışan bir kültür muhitinin hikâyesidir. Bu hikâye, bireyin (salik/mürid) tasavvufî hayatta, mutlak hakikate

³⁷ Aytaç, *Thomas Mann'ın "Büyülü Dağ" ve "Lotte Weima'da" Romanlarındaki Edebî Kişiliği*, s. 19-20.

³⁸ *age.*, s. 71.

³⁹ *age.*, s. 72.

⁴⁰ Tökel, *agm.*, s. 17.

ulaşabilmek için çektiği sıkıntıları sembolik olarak anlatır. Eserde gelişimi konu edinen birey (sâlik) Mecnûn'la temsil edilir. Leylâ ise mutlak hakikatin mecazî tecellisi olur. Aşk, Mecnûn için Parzifal'in Gral'ini hatırlatacak bir araç, dahası ilâhî bir bilgidir. Kitaplardan öğrenilemeyen bu bilgiye sahip olmanın yegâne yolu onu yaşamak, onun sıkıntılarını tahammül etmektir. Bu ise son derece zor engelleri aşmayı gerektirir. Bu engelleri başarıyla geçen kişi (Mecnûn) mutlak hakikate ulaşır, kâmil insan olur. Kâmil insan, eserin vücut bulduğu kültür muhiti için arzu ettiği ideal insan tipidir.

Mesnevîde esas vak'a asıl kahramanların doğumuyla başlar, ölümleriyle de tansiyonunu yitirir. Bireyin doğumundan başlayarak ölümüne kadarki değişim/oluşum sürecini nakletmek **bildungsroman/dönem romanı** özelliklerindedir. Bu sürecin kronolojik olarak verilmesi, kahramanın manevî gelişiminin takip edilmesini kolaylaştırır. Okuyucu, neredeyse metaformozu hatırlatacak bir olgunlaşma, insan-ı kâmil olma sürecini rahatlıkla izler.

Mesnevînin tematik gücünü temsil eden Mecnûn, akli ve hissî bakımdan günden güne gelişme gösterir. Dört yaşındayken verildiği okulda, kısa sürede bütün ilimleri öğrenir. Hatta ders verecek seviyeye ulaşır. Diğer Leylâ ile Mecnûn mesnevîlerinin aksine Kays'ın Leylâ'yla tanışması, Hamdî'nin eserinde okulda olmaz. Okulda görüşüp tanışma bir başka rivayet olarak hatırlatılmakla yetinilir. Hamdî'de okul, Kays'ın zekâ ve idrakini geliştirdiği, *husûlî* bilgisini tamamladığı yerdir. Husûlî bilgi, çalışıp kazanma, görüş ve istidlâl (raisonnement/muhakeme) ile öğrenilen bilgidir.⁴¹ Mektep, ilmi, yani akli temsil eder. Leylâ ile Mecnûn'da ise kahraman akilla değil aşkla terbiye edilecektir. Kahramanın bu şekilde kısa sürede bütün ilimleri öğrenmesi, onun ilerde sergileyeceği serkeş tavırların asıl manasını kavraması için okuyucuyu ihtar eder.

Okul sahnesiyle ayrıca, Kays'ın divaneliğinin, hayranlığının, eserde onu anlamayanlar olarak nitelendirilenlerin diliyle deliliğinin doğuştan olmadığı vurgulanır. Bilakis o üstün zekâlı bir kimsedir. Kays (Mecnûn) ne deli ne de cahildir. O, mantık ölçüleriyle kavranamayan bir hissî, aşkın tesiri altındadır. Esasen eser, tamamıyla akıl ve aşk çatışması üzerine bina edilmiştir. Akıl gözüyle bakıldığında manasızlaşan, kıymetini kaybeden hatta deli saçması sayılabilecek davranışlar, aşkın gözüyle ıstırap verici ama esaslı bir öğretinin tezahürleri olurlar. Ve aşk, bir rüyada kendine ram ettiği Kays'ta ilk değişimi başlatır: Akli temsil eden adı (Kays) unutulur, yerini mazmunu aşk olan Mecnûn ismi alır.

Kays'ın sadece ismi değişmez; kalabalığı, hiyerarşiyi, kurallar manzumesini, yani medeniyeti temsil eden toplum hayatından da uzaklaşır. Çünkü bütün bunlar bireyin manevî gelişimini engelleyen unsurlardır. Mutlak hakikati arayan kahramanın ilk önce dünya kayıtlarından, masivadan kurtulması gerekmektedir. Bunun yerine özgürlüğü, metafiziği, bireyin benini temsil eden dağı tercih eder,

⁴¹ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi* (Sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı), İstanbul, 1992, s. 232.

orada yaşamaya başlar. Dağ, Mecnûn için, Knecht'in Kastalyası gibi steril bir ortamdır. Toplum ve aile baskısından uzak bu mekân, bireyi kendi içine çeken bütün cihazlara sahiptir. Necd Dağı'nda Mecnûn, bütün engellerden azade, sınırlarını sadece aşkın çizdiği bir özgürlüğü doyasıya yaşar. Bu tasavvuftaki "çile"yi hatırlar. Çile, sevgiliden uzak olmanın tahrikiyle günden güne ziyadeleşir. Ham bir ruh, aşkın alevleri içinde pişer, olgunlaşır. Alman edebiyatındaki örneklerinde olduğu gibi Mecnûn, manevî eğitimine mekân olarak seçilen "Necd Dağı" na sonradan dahil olmuştur. Necd Dağı, Thomas MANN'ın eserine verdiği isimle tam bir Büyülü Dağ'dır. Hayvanlardan başka canlının yaşamaya cesaret edemediği bu gizemli mekân, Mecnûn'un çilehanesi, manevî gelişiminin temel mekânıdır. Temiz ve saf aşk, açlık, yalnızlık, hasret, gurbet, tahammül, feragat gibi erdemlerle birleşince keramet gösterebilecek derecede manevî gelişimini tamamlamış bir kişilik oluşturur.

Necd Dağı'nda Mecnûn, diğer insanların sahip olmadığı bilgilere kavuşur: Hayvanlarla konuşur, onlara hükmeder; bitkilerin dilinden anlar. Bütün bunlar onun, manevî eğitim sürecinde başarılı olduğunun işaretleridir. Selâm-ı Bağdadî ve Zeyd ise bu eğitim sürecinde başarı gösteremeyen, masivaya mahkum olan tipler olarak anılırlar.

Eserin temel tezi olan, insan-ı kâmil olma yolunda bir insanın nelere göğüs gereceği meselesi ve bunun sembollerle anlatımı, aslında bütün bir tasavvuf ekolünün ortak görüşü olarak yüzyıllar boyunca çeşitli görüş ve sembollerle işlenmiştir. Leylâ vü Mecnûn mesnevîsi de bunlardan biridir.⁴² Bu itibarla Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevîsinde ele alınan eğitimi anlayışı ve şekli, kişinin manevî eğitiminin işlendiği **bildungsroman/dönem roman** türüyle yakınlık arz etmektedir. Buna mukabil mesnevî, eğitim süreci nakledilen kahramanın kendini toplumdaki soyutlaması bakımından **bildungsroman/dönem roman**lardan ayrılır.

Sonuç olarak, Lârendeli Hamdî'nin, Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında yüzyıllardır terennüm edilen Leylâ ile Mecnûn kıssasını konu edinen eseri, Alman edebiyatında ortaya çıkan ve bireyin gelişim / oluşum / eğitim serüvenini anlatan **bildungsroman/dönem roman** türünün güzel örneklerinden biri sayılabilir.

⁴² Tökel, agm., s. 17.

ABSTRACT

As it known the story of "Leyla and Mecnun" the mostly taught subject of mesnevi after "Yusuf and Züleyha" in Turkish Classical Literature. The suitable form eftelling the act of directing from figurative love to heavenly love has caused to be drawn up by many Tranian and Turkish poets again. Hamdi from Larende one of the Turkish poets who draw up the story of "Leyla and Mecnun" which is one of the story poetting down the mentality of love in İslamic civilication

In this article the list of Turkish poets who writes the mesnevi of "Leyla and Mecnun" has been given, the book of Hamdi from Larende has been introduced and summaried shortly and the similarity between the sort of having the subject of personal advance has been studied.

